

Nobels fredspris 2004: Miljøforkjemper Maathai med fredspris på nytt grunnlag

Halle Jørn Hanssen

2004 har vært et spesielt år for miljø- og menneskerettighetsforkjemperen Wangari Maathai, særlig i hennes forhold til Norge. I juni fikk hun den prestisjefylte Sofie-prisen (Sofie-stiftelsen). 8.oktober kom så nyheten om at hun hadde fått Nobels fredspris for sin livslange kamp for miljø, bærekraftig utvikling, menneskerettigheter og menneskerverd. De aller fleste kommentarer var positive. Men det var også enkelte som kritiserte tildelingen.

- På hvilket grunnlag har Mathai fått fredsprisen?
- Hvorfor har noen kritisert årets tildeling?
- Hva kjennetegner det Kenya som Mathai har jobbet i de siste ti-årene?

Noen av dem som har kritisert tildelingen til Maathai, har gått mot at Nobelkomiteen **utvidet kriteriene** til å omfatte miljø og bærekraftig utvikling. I utvidelsen finner vi konflikter skapt av miljødeleggelse og arbeid for å løse slike på fredelig vis. Komiteen har med andre ord lagt vekt på en sammenheng mellom forsvarelig forvaltning av miljø og fred. Enkelte av kritikerne mente at professor Wangari Maathai var en meget verdig kandidat til enhver miljøpris, men stilte spørsmål ved hennes kvalifikasjoner som fredsprisvinner.

Men dette har vært mindretallssynspunkter som ikke har fått gjennomslag i debatten verden i Norge eller internasjonalt. I Norge støttet

f. eks. to erfarne og respekterte tidligere politikere – Gro Harlem Brundtland og Kåre Willoch – tildelingen til Wangari Maathai.

I Kenya utløste nyheten nasjonal begeistring og fest. President Mwai Kibaki gratulerte og inviterte regjeringen til å markere det hele, mens vanlige fattige mennesker i titusentall hyllet vinneren. Tidligere president og de facto diktator Daniel arap Moi syntes derimot at Nobelkomiteen hadde gjort et slett valg.

Fra den store verden kom det gratulasjoner fra bl.a. FNs generalsekretær Kofi Annan, Brasils president Luiz Inacio Lula da Silva, tidligere fredsprisvinner Nelson Mandela og mange afrikanske statsoverhoder.

Men kanskje enda viktigere; afrikanske kvinner, kvinneorganisasjoner og andre i det sivile samfunn over hele kontinentet har jublet over tildelingen.

En annen debatt om Wangari Maathai dukket imidlertid samtidig opp i Aftenpostens spalter. Der ble hun beskyldt for meget kritikkverdige ytringer om hiv/aids. Hun skulle visstnok mene at hiv-viruset var noe hvite, vestlige mennesker hadde «plantet i Afrika» for å ta knekken på afrikanerne. I en kronikk om hiv/aids-epidemien i Aftenposten 17. november klagjorde Wangari Maathai sitt syn og

Utdrag fra grunngevinga til Nobelkomiteen

...«Fred på jorda avheng av at vi maktar å tryggja livsmiljøet. Maathai står i fremste rekke i kampen for å fremja ei økologisk forsvarleg sosial, økonomisk og kulturell utvikling i Kenya og i Afrika. Ho har eit heilskapleg perspektiv på ei berekraftig utvikling som femner om demokrati, menneskerettar og særleg kvinners rettтар. Ho tenkjer globalt og handlar lokalt.» ...

«Maathai stod i motig strid mot det tidlegare undertrykkande regimet i Kenya. Hennar unike aksjonsformer verka til å setja søkelyset på politisk undertrykking både nasjonalt og internasjonalt.» ... «Maathai er ei sterk røyst for dei beste kreftene i Afrika til å fremja fred og gode livsvilkår på kontinentet.»

Kvinner fra **Grønt Beltebevegelsen i Kenya** planter trær. Hvordan kan det å plante trær bidra til å fremme fred?

Foto:
www.stillpictures.com

Nobels fredspris 2004: Miljøforkjemper Maathai med fredspris på nytt grunnlag

Hvem er Wangari Maathai?

Hvordan har Nobelkomiteen med årets tildeling utvidet grunnlaget for å tildele fredsprisen?

Hvordan har årets tildeling av Nobels fredspris blitt kritisert fra enkelte hold?

Gjør greie for hvilken sammenheng det kan være mellom å plante et tre og fred.

Maathai om hiv/aids

«...når jeg får spørsmål og deltar i samtaler om hiv/aids, så skjer det i en kulturell, sosial og økonomisk sammenheng som er kenyansk og afrikansk.» ...«Det er av den største viktighet for meg å slå fast at jeg ikke tror, og derfor heller ikke hevder, at viruset som herjer, er laget av hvite mennesker eller statsmakter med det formål å utrydde Afrikas folk. Slike synspunkter er ondsinnede og ødeleggende.»

Kilde: www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article914369.ece

fikk slått fast sitt engasjement i Afrikas kamp mot hiv/aids-epidemien (se boks under).

Hvem er Wangari Maathai?

Hun er 64 år og var den første svarte kvinne i Øst-Afrika som tidlig på 1970-tallet tok doktorgrad i naturfag (biologi) og som relativt kort tid etter ble utnevnt til professor ved universitetet i Nairobi. Hun var den gangen gift med en kjent politiker. Etter få år krevde han skilsmisse. Det vakte offentlig bestyrtelse da hans unge hustru nektet å godta hans begrunnelse – en anklage om utroskap. For sannheten var at Wangari Maathai allerede da som akademiker, organisasjonsaktivist og politiker hadde vist seg som meget dyktig og dermed som for utfordrende for både sin mann og hans venner i ettpartistatens parti KANU. Det ble rettssak. Wangari Maathai tapte og var den gang ingen populær person blant folk flest. Likevel satte hun seg i respekt både for måten hun førte saken på og fordi hun våget å utfordre den tradisjonelle mannsdominerte oppfatningen om kvinnens plass og rolle i det kenyanske samfunnet.

Hun var samtidig en av lederne i landets kvinnebevegelse. Den posisjonen holdt hun inntil president Moi ville ha kvinneorganisasjonen slått sammen med landets eneste tillatte politiske parti KANU. Det motsatte hun seg på det sterkeste, men hun tapte igjen.

Bevegelsen for det grønne belte

Etter det siste nederlaget forlot Maathai kvinneorganisasjonen og dannet the Green Belt Movement, bevegelsen for det grønne belte. Navnet var ikke tilfeldig. Gjennom samarbeid og kamp skulle ødeleggelsen av Kenyas skoger stanses. Et stadig voksende belte av ny og grønn skog skulle spre seg ut over områder som var snauhogd, samt utover den skrinne savannen. Wangari Maathai var fra starten helt klar på at hennes viktigste samarbeidspartnere skulle være de fattige kvinnene som i hverdagen kjente på kroppen hva ødeleggelsen av skogen betydde. Men det var ikke nok å plante trær og å knytte skog og treplanting sammen for å hindre erosjon og sikre vannressurser. Kvinnene måtte også **lære om egne rettigheter**. Dermed ble den nye organisasjonen en folkeopplysningsorganisasjon om menneskerettigheter, miljø og bærekraftig utvikling.

Et diktatur i emning

På slutten av 1980-tallet var Kenya under Daniel arap Moi i ferd med å bli et diktatur. Grunnleggende menneskerettigheter ble daglig brutt og menneskeverd krenket. Det samme gjaldt vilkårlig fengsling og tortur. En rekke opposisjonelle, for det meste unge menn, var blitt fengslet for sine meninger, og deres mødre krevde nå at de skulle løslates. Dette falt sammen med raskt voksende folkelig motstand mot Mois planer om å bygge en 57 etasjers skyskraper i Frihetsparken i Nairobi, som på toppen skulle ha et høyt tårn med det prangende navnet Mois tårn.

Maktkamp med virkninger

Wangari Maathai ble den samlende lederen for denne motstandskampen. Men hun ble også ved sitt kompromissløse lederskap den kanskje mest forhatte av Mois motstandere. Etter noen få dager med demonstrasjoner ga regjeringen politi og soldater ordre om med alle nødvendige midler å slå dem ned. Hard og brutal vold ble tatt i bruk mot forsvarsløse demonstranter, for det meste fattige kvinner. Wangari Maathai ble sterkt mishandlet. Deretter ble hun kastet på en kald glattcelle med iskaldt vann rennende over gulvet i nærmere et døgn, før det folkelige og internasjonale presset mot regimet var blitt så sterkt at de ikke våget annet enn å løslate henne. Etter denne mishandlingen og torturen fikk helsen hennes en knekk hun seint senere aldri har kommet over.

Men Wangari Maathai og de andre kvinnene **vant kampen**. De opposisjonelle ble løslatt fra fengslene. Byggeplanene ble lagt bort. Litt senere vedtok parlamentet de lover som endret Kenya fra ettpartistat til et demokrati med flerpartistyre. Det første valg med flere partier fant sted i 1992. Det er en utbredt oppfatning i Kenya at Wangari Maathai og hennes meddemonstranter i denne styrkeprøven ble sentrale aktører i en politisk utvikling som til slutt førte til Moi-regimets fall.

Utvidet virkefelt

Fra slutten av 1980-tallet utvidet Green Belt Movement sitt virksomhetsområde. Nå ble bevegelsen også en organisasjon der **menn** var meget velkomne. Utad var det treplanting og miljø som sto i forgrunnen, men innad var det en storstilt **politisk opplæring** som fant sted. Titusener av mennesker deltok i en kursvirksomhet der man mobiliserte massene til fredelig kamp for menneskerettigheter og demokrati samt afrikansk kultur og menneskelige verdier. For Wangari Maathai er overbevist om at uten

Nobels fredspris 2004: Miljøforkjemper Maathai med fredspris på nytt grunnlag

Hva er Green Belt Movement?

at kenyanere og andre afrikanske folk har respekt, stolthet og glede knyttet til opplevelsen av egen kultur og tradisjonell afrikansk kunnskap, så blir det ingen bærekraftig utvikling. Etter hvert kom derfor også stadig mer barnas situasjon, tradisjonelt kosthold og riktig ernæring, folkelig kultur og hiv/aids med som viktige temaer. Arbeidet med å utvikle de andre afrikanske søsternetverkene ble også viktigere.

Hva kjennetegner et diktatur?

Gjør greie for problemer Kenya har slitt med de siste par tiårene.

Presidentkandidaten Maathai

I 1997 ble Wangari Maathai overtalt til å stille som presidentkandidat, men fikk liten oppslutning i valget. I de neste fem årene var det fortsatt miljøkamp og framfor alt rettighetsarbeid som var Maathais viktigste anliggender. I tillegg kom et vedvarende arbeid for å få den kenyanske politiske opposisjonen til å samarbeide ved valget i 2002. Denne gangen lyktes man. Det ble en overveldende valgseier. Wangari Maathai var nå blitt en folkekjær politiker og fikk hele 97 % av stemmene i sin valgkrets. Tidlig i januar 2003 ble hun utnevnt til assisterende miljøminister. 8. oktober 2004 kom så nyheten om Nobels fredspris, som på nytt kommer til å endre mye i miljø- og menneskerettighetsforkjemperens liv og hverdag.

Kenya – noen fakta

- Flateinnhold: 569 259 km²
 - Befolkningsvekst: i 1960 og 1970-årene over 4 % årlig, deretter gradvis redusert og nå på ca 2 % (lavt i Afrika)
 - Folkegrupper – over 40 grupper: Kikuyuene: ca 21 %, Luhya 14 %, Luo 13 %, Kalenjin 11 %, Kamba 11 %, Kisii 6 % osv.
 - Europeere, indiere og arabere utgjør til sammen ca 1 % av befolkningen.
 - Språk: Kiswahili er det viktigste språket for de fleste i hverdagen. I tillegg kommer om lag 40 lokale språkgrupper. Engelsk er forvaltningspråket.
 - Religion: protestanter: ca 40 %, romersk-katolske: ca 30 %, muslimer: ca 20 % og tradisjonelle, gamle afrikanske religionsgrupper: ca 10 %
 - Større byer: Nairobi ca 1,5 mill. innbyggere (forsiktig anslag), Mombasa ca 500 000, Kisumu ca 190 000 og Nakuru ca 165 000.
 - Ekvator går på tvers gjennom landet og gjør Kenya til et område med utpreget tropisk klima.
 - Naturressurser: ingen kjente store forekomster av verdifulle mineraler, men deler av landet har gode naturvilkår for landbruk. Kaffe, te, blomster og frukt er viktige eksportartikler.
 - Kenya har mye vakker natur og en betydelig turistindustri som har hatt tilbakegang i flere år, men som nå igjen opplever framgang.
- Kilder: The Economist, kenyanske aviser mm.

Kenya - historie og politikk

Kenya ligger sentralt og strategisk til i Øst-Afrika. Det er et vakkert land med store områder som passer for landbruk i stor skala. Koloni- og imperiemakten Storbritannia valgte følgelig mot slutten av 1800-tallet å erobre landområdet som like etter fikk navnet Kenya og status som kronkoloni.

Den folkelige motstanden mot kolonimakten begynte tidlig og kom til uttrykk på ulike måter. Da Den kenyanske afrikanske union (KAU) ble dannet i 1944 med Jomo Kenyatta som leder – en kikuyu av høvdingslekt og en av de første afrikanere med akade-

misk utdanning i Storbritannia – fikk motstanden mot kolonistyret en tydelig politisk retning. Men britene vendte det døve øret til alle viktige politiske krav. Dette førte til dannelsen av den hemmelige geriljabevegelsen Mau Mau. Det var på 1950-tallet flere harde væpnedede overfall og sammenstøt, og mange tusen mistet livet, men færre enn 50 var hvite. Samtidig sperret britene om lag 100 000 kenyanere inne i konsentrasjonsleire.

Etter uavhengigheten

I 1964 ble Kenya uavhengig med Jomo Kenyatta som landets første president. Han gjorde snart det politiske system om til et **ettpartistyre** med KANU, Den kenyanske afrikanske nasjonale union, som eneste tillatte parti. Kenyatta var en autoritær, men også meget dyktig leder. Men han og hans medspillere nøyde seg ikke med å sentralisere den politiske makt. Mange av dem ble store jordeiere eller eiere av industriforetak samtidig som flere hadde embetsstillinger eller sentrale offentlige verv. På toppen av det hele var mange medlemmer av regjeringen og parlamentet. Landets lille elite kontrollerte (og delvis eide) politikk, økonomi og nasjonale ressurser.

Da Kenyatta døde i august 1978, overtok visepresidenten **Daniel arap Moi** – fra Kalenjin-stammen. Han hadde ikke markert seg særlig under Kenyatta, og mange trodde derfor at han ville bli en politisk overgangsfigur. Men der tok de feil. Moi utviklet etter hvert en evne til å bruke makt og til å manipulere både sine med- og motspillere. Derfor vant han valgene både i 1992 og 1997 selv om både Moi som presidentkandidat og hans parti KANU fikk mindre enn 40 prosent av stemmene. Sentraliseringen av den politiske og økonomiske makt var verre enn noen gang tidligere, og de få betrode maktmennene rundt Moi beriket seg i et omfang som da det seinere ble kjent, sjokkerte alle. Samtidig spredte **korrupsjonen** seg til alle samfunnslag. Kenya var følgelig fra begynnelsen av 1980-årene og fram til valgene i 2002 et samfunn med et politisk system i vedvarende og stadig sterkere forfall.

Ved valgene i 2002 fikk folket endelig en reell mulighet til å ta et oppgjør med det gamle regimet. Opposisjonen som nå var samlet, vant overveldende under Mwai Kibaki. Han hadde vært en sentral opposisjonspolitiker helt fra han brøt med det gamle regimet i 1991. Kibakis store fordel er at han blir sett på som en hederlig mann. Han er kunnskapsrik og dyktig med stor erfaring fra politikk og statsforvaltning. Men bare noen uker før valget i 2002 var han utsatt for en alvorlig bilulykke som påførte ham varige helseskader. Dette har

Nobels fredspris 2004: Miljøforkjemper Maathai med fredspris på nytt grunnlag

reduert hans arbeidsevne og svekket hans autoritet, noe som igjen svekker dagens regjering. Et annet forhold som svekker regjeringen er at regjeringskoalisjonen NARC er sammensatt av mange ulike politiske grupperinger, med flere sterke og ambisiøse ledere som ikke alltid trekker i samme retning. Noen av dem er eldre menn som satt i sentrale maktposisjoner i det gamle regimet. Dette har bl.a. ført til en vedvarende

strid innenfor koalisjonen om utformingen av viktige deler av den nye kenyanske grunnloven. Spørsmål om makt delen mellom presidenten og en ny stilling som statsminister og spørsmålet om desentralisering av politisk makt tilhører stridens kjerne. Men et kompromiss er nå i sikte.

Den nye regjeringen har tatt flere viktige skritt i kampen mot korrupsjonen selv om det fortsatt er en lang vei å gå før problemet er brakt under kontroll. Videre har den gjennomført store reformer og forbedringer i skolevesenet samt viktige reformer i forvaltningen på ulike nivå og i sosial sektor, som har gitt vanlige folk en litt bedre hverdag. Demokratiet og menneskerettene har bedre kår i dagens Kenya enn noen gang tidligere i landets historie.

Økonomi og sosiale forhold

I de første 15 årene som uavhengig stat fra 1964 til slutten av 1970-tallet hadde Kenya gjennomgående en betydelig **økonomisk vekst** på 6–8 % årlig. Skolene og det sosiale tjenestetilbudet ble hele tiden litt bedre. Men samtidig ble den økonomiske og sosiale ulikheten større.

Fra begynnelsen av 1980-årene og helt til valget i 2002 var det først stagnasjon og deretter **tilbakegang** som preget både økonomien og sosialsektoren. Moisis vanstyre, kombinert med stadig økende korrupsjon og undertrykkelse, underminerte den internasjonale tilliten til Kenya. Samtidig plyndret regimets menn fellesskapsverdiene og førte pengene ut av landet. Både bistand og private investeringer skrumpet inn til et minimum. Turistindustrien,

som i 1980 var velutviklet og en stor inntektskilde, var i 2002 bare en skygge av fordums storhet. Hiv/aids-epidemien har siden 1984 rammet Kenya ekstra hardt fordi Moi-regimet benektet at hiv/aids var et problem for Kenya. Mens landet omkring 1970 hadde om lag 30 % som levde under fattigdomsgrensen på 7 kroner om dagen, var denne delen økt til tett på 60 % i 2002. Mens om lag 85 % av barna gikk i skole i 1975, var tallet i 2002 redusert til under 60 %. Det sosiale tjenestetilbudet, særlig helsetjenesten, var i 2001 i en skrekkelig dårlig forfatning. Folk flest hadde i 2002 en langt dårligere hverdag enn 20 år tidligere. For det aller meste skyldtes dette arven fra Moi og hans regime.

Bedre i Kenya?

Mange mener det går framover i Kenya selv om det er tungt å skape nytt liv i en økonomi som er så ødelagt som den kenyanske. Utenlandske private investeringer er ennå ikke kommet i noe betydelig omfang, og rike land nøler med å øke bistanden. Disse forholdene gjør det vanskelig for den nye regjeringen å skape økonomisk vekst og bærekraftig utvikling. Likevel går langt flere barn enn i 2001 på skolen i dag (opp 25 %). Helsetjenestene blir hele tiden litt bedre. Turistindustrien er igjen i klar framgang trass i de store problemene som internasjonal terrorisme har skapt ved at flere store land har advart sine borgere mot å besøke landet.

Kenya er igjen en utenrikspolitisk aktør med tyngde i afrikansk sammenheng. Når fredsavtalen for Sudan ventelig om kort tid blir underskrevet, vil regjeringen meget fortjent få mange godord for den konstruktive rolle landet har spilt i fredsforhandlingene.

En ny generasjon dyktige og velutdannede politikere er i ferd med å ta over styre og stell. Det kan godt være at det store politiske generasjonsoppgjøret kommer ved valgene i 2007. Det lover i tilfelle godt for framtiden, og i mellomtiden vil demokratiet ha sikret seg enda bedre vilkår i Kenya.

Redaksjonen ønsker leserne en hyggelig jul og et godt nytt år.

Neste nummer kommer 10. januar 2005

Alle arbeidsoppgaver og nettdresser: **se under.**

Hvordan har Kenya vært hjemsoekt av internasjonal terrorisme det siste tiåret? Gå også til Internett.

Hvordan er hiv/aids både et sikkerhets- og et utviklingsproblem for mange afrikanske land?

Halle Jørn

Hansen har arbeidet med Afrika-spørsmål i mange år – først for NRK, dernest for NORAD og siden for Norsk folkehjelp. Han er nå frittstående konsulent.